

Tilburg University

Geduld. Thomas van Aquino over het duldzame lijden van Christus

Schoot, H.J.M.

Published in:
Jaarboek Thomas-Instituut te Utrecht

Publication date:
2012

Document Version
Peer reviewed version

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Schoot, H. J. M. (2012). Geduld. Thomas van Aquino over het duldzame lijden van Christus. *Jaarboek Thomas-Instituut te Utrecht*, 31, 47-67.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

GEDULD

Thomas van Aquino over het duldzame lijden van Christus

Henk J.M. Schoot

In deze bijdrage richt ik mij op de wijze waarop geduld, *patientia*, aan de orde komt in Thomas' preken en theologiseren over het lijden van Christus.¹ Omdat dit een bijdrage is aan een studiebijeenkomst die gewijd is aan de preken van Thomas, staat een aantal van die preken centraal. Maar ik zal me daartoe niet beperken, en ook de ruimere context van de andere geschriften van Thomas, en ook de ruimere achtergrond van het meer algemene spreken over de deugd van het geduld in de beschouwing betrekken. Ik begin met het noemen van drie omstandigheden die mij uitnodigden om hierover na te denken, waarna ik de achtergronden in schrift en traditie ter sprake breng. In de derde paragraaf staan de preken centraal, terwijl de vierde paragraaf de bredere achtergrond van geduld behandelt. Aan het slot trek ik enkele conclusies.

Dit onderwerp maakt deel uit van mijn onderzoek naar de soteriologie van Thomas van Aquino. Eerder heb ik gepubliceerd over de genade van Christus en de verborgen aanwezigheid van de Geest in de menswording van Christus (2011), over de nederigheid Gods (2011), over hermeneutische aspecten van de soteriologie van Thomas (2010), over goddelijke transcendentie en immanentie in Thomas'

¹ Oorspronkelijk was deze tekst een lezing voor het Thomas Instituut op 27 januari 2012, de eerste geboortedag van Ferdinand de Grijs sinds zijn overlijden op 10 augustus 2011. Zie beneden.

christologie en soteriologie (2008), en over de gekruisigde Christus als strijdpunt in de discussie met andersgelovigen (2005). Zo langzamerhand komt een boek over Thomas' soteriologie in zicht.

1. Waaron geduld?

Toen zich de goede gelegenheid voordeed om eens wat uitgebreider bij de preken van Thomas stil te staan, naar aanleiding van het verschijnen van het boek van Mark-Robin Hoogland, heb ik mezelf de vraag gesteld op welke wijze de persoon van Christus in deze preken aan de orde werd gesteld.² Al gauw drong zich daarbij één van de preken op, namelijk de preek die Thomas hield bij gelegenheid van het feest van Maria Geboorte en het feest van de Kruisverheffing. Het is de preek die is getiteld *Germinet terra*. Mij viel daarin iets op, wat mij tevoren in de christologie van Thomas nog niet zo opgevallen was. Thomas spreekt hier namelijk van een tweevoudige betekenis van het kruis, waarvan de tweede vooral van doen heeft met het voorbeeldige karakter, letterlijk, van het kruis. Dat wil zeggen dat het lijden van Christus ons tot voorbeeld strekt. Daarbij noemt Thomas tot tweemaal toe het woord 'geduld', *patientia*. Mijn onderzoek bij Thomas concentreert zich zoals gezegd op de soteriologie, de leer over de betekenis van het werk van Christus, en 'geduld' leek mij daar voorheen niet zo belangrijk voor. Totdat ik deze preek las. Ik zal het straks uitleggen.

Een tweede aanleiding voor dit onderwerp is niet gelegen in de geschriften van Thomas, maar heeft van doen met de maatschappij waarvan wij nu deel uitmaken. Geduld behoort eigenlijk niet tot mijn favoriete woordenschat. Spontaan ben ik geneigd om geduld te associëren met volgzzaamheid, braafheid, 'stil maar wacht maar alles wordt

² Thomas Aquinas, *The Academic Sermons*, Translated by Mark-Robin Hoogland c.p., Washington 2010.

nieuw', geen erg positieve associaties. Toch is er meer sprake van 'geduld' in het debat over onze samenleving dan je misschien zou verwachten. Ons onderwijs, zo zegt de Nijmeegse psycholoog Jan Derksen, heeft meer en meer te kampen met een enorme toename van narcisme onder de jeugd.³ Narcisme kun je op veel verschillende manieren definiëren. Eén ervan is gegeven door de ondertitel van het boek: zelfverheerlijking. Jij staat niet in dienst van de wereld, maar de wereld en de ander staan ten dienste van jou. Jouw behoeften moeten onmiddellijk worden bevredigd, anders word je boos. En er is dus veel boosheid, veel ontevredenheid. Ja, zegt Jan Derksen, we frustreren onze kinderen eigenlijk te weinig, dat zouden we meer moeten doen. Het is maar een kleine stap van dit narcisme naar het maatschappelijk onbehagen dat in veel sectoren van de samenleving zich doet kennen, en ook in de politieke wereld van de afgelopen tien jaar de boventoon voert. Korte lontjes, hufterigheid, gebrek aan luistervaardigheid, gebrek aan zelfkritiek, en ja, ook onverdraagzaamheid, het heeft allemaal met elkaar te maken. Toen er bij de jaarwisseling toch weer zoveel hulpverleners door omstanders belaagd werden, verklaarde een psycholoog in de NRC dit door precies te verwijzen naar het narcisme in de samenleving.⁴ Wie zich realiseert dat de rode draad onmacht is, onmacht om met tegenspoed om te gaan, die realiseert zich onmiddellijk dat dat de omgekeerde definitie van geduld zou kunnen zijn: de vaardigheid om met tegenspoed om te gaan, je er niet door uit het veld laten slaan, terugtrekken om stappen vooruit te kunnen zetten. Gaandeweg groeide bij mij dus het besef, dat geduld eigenlijk helemaal niet alleen een onderwerp van gisteren of nog langer geleden is, maar een onderwerp van vandaag, en alle reden om daar aandacht aan te schenken.

³ Jan Derksen, *Het narcistisch ideaal. Opvoeden in een tijd van zelfverheerlijking*, Amsterdam 2009.

⁴ Heilwine Bakker, *NRC Handelsblad*, 2 januari 2012, p. 3.

Een derde aanleiding om me met geduld bezig te houden, is gelegen in het feit dat ik het afgelopen jaar bezig geweest ben met de uitgave van het tweede deel van *Onze Heer*, van Ferdinand de Grijs.⁵ In het voorwoord op dat tweede deel, een deel dat gewijd is aan het lijden, sterven en verrijzen van Onze Heer, heb ik er de aandacht op gevestigd dat de passages in het boek die gaan over het dulden van het lijden tot de meest indringende behoren. De Grijs noemt Christus regelmatig ‘de dulder’: de dulder van het lijden. Hij volgt daarin Thomas van Aquino, die regelmatig spreekt over Christus als ‘*patiens*’.⁶ En dat kun je vertalen met ‘de lijdende’, maar *patior* betekent ook ‘dulden, ondergaan, verdragen’. Dat ligt allemaal in hetzelfde betekenisveld. En toch zegt ‘dulden’ zoveel meer dan ‘lijden’. Want dulden sluit de wil van degene die lijdt in. Dat is wel het belangrijkste verschil. Hij die het lijden duldt, die laat het lijden toe, die aanvaardt het, en die geeft er bovendien een richting aan. Dulden is niet doelloos, dulden is doelgericht. Daarmee is dulden ook weer anders dan berusten. Berusten is doelloos, maar dulden bepaald niet.

Zo was het eigenlijk voor het eerst dat ik zelf de volle betekenis van het spreken over de duldende Heer ontdekte. Als ik het vaktheologisch moet uitdrukken, dan zou ik zeggen dat hier christologie en soteriologie ineen grijpen. Christologie houdt zich bezig met de persoon van Christus, en soteriologie met zijn betekenis, het werk dat hij heeft ondernomen. Als je Christus de dulder noemt, dan spreek je over wat hij als

⁵ Ferdinand de Grijs, *Onze Heer. Deel 2. De gedachtenis van lijden, dood en verrijzen van Jezus Christus*, Nijmegen 2011.

⁶ Om één voorbeeld te noemen: *STh* III, q. 22 a. 2 ad 2: “*Alio modo potest considerari occisio Christi per comparisonem ad voluntatem patientis qui voluntarie se obtulit passioni. Et ex hac parte habet rationem hostiae, in quo non convenit cum sacrificiis Gentilium.*” Men kan hier ‘voluntatem patientis’ vertalen met ‘de wil van degene die leed’, maar beter is ‘de wil van de dulder’, juist door het vervolg: “die zich vrijwillig aan zijn lijden overgaf.”

persoon beleeft, maar ook over de betekenis van wat hij doet. Dulden maakt duidelijk dat het lijden dat Christus ondergaat, een lijden ten bate van zijn mensen is. Het is van belang om dat vast te stellen.

Terug nu naar De Grijs: “De gedachtenis van het dulden van de Heer begin ik, met tot mij te laten doordringen dat Jezus niet gewoon dood is gegaan zoals mensen, dieren en planten sterven. Van ouderdom, of door ziekte, of door een ongeluk. Jezus is geen natuurlijke dood gestorven. Hij is door mensen om het leven gebracht. Hij is door Zijn eigen mensen en door vreemdelingen verlaten en uit dit leven gestoten. Zijn lijden heeft hierin bestaan dat Hij dit heeft geduld. Met daarbij nog, wat het zwaarst weegt, de ervaring van Godverlatenheid. Een uiterste aan lijdelijkheid, aan gelatenheid, tekent Zijn laatste uren. Hierin heeft Hij tegelijk een opperste werkzaamheid betracht. Zijn lijden en sterven is in hoge mate Zijn eigen activiteit geweest.”⁷ In deze passage wordt onmiddellijk duidelijk dat het lijden van Christus actief was, en zo dulden genoemd kan worden. De Grijs spreekt ook van duldzaamheid, lijdelijkheid en gelatenheid. Misschien is het beter om in plaats van lijdelijkheid van lijdzaamheid te spreken. Omdat – hoe moeilijk voorstelbaar ook – lijdzaamheid actief is, en lijdelijkheid niet.⁸

⁷ De Grijs, *Onze Heer 2*, o.c., 12.

⁸ In een bespreking van een passage uit de brief aan de Hebreeënen noteert De Grijs een andere achtergrond van zijn interesse in het dulden, waar nu het woord ‘verduren’ klinkt: “Hij heeft door wat Hij heeft verduurd de willigheid geleerd.” (51) In een voetnoot wijst hij op de deugd van de *fortitudo*, de moed, waartoe het dulden behoort. Het belangrijkste handelen van de moed is verdragen, zo zegt hij. Thomas rekent geduld tot de cardinale deugd van moed, *fortitudo*. Moed kent twee handelingen, namelijk aanvallen en ondergaan of verdragen, en wel onder de dreiging van de dood. Moed kent vier delen, deugden die soms een integraal onderdeel van moed vormen, maar soms, wanneer er sprake is van andere omstandigheden dan doodsdreiging, eraan verbonden zijn als een ondergeschikte deugd.

Dulden is ook een woord dat naar de mening van De Grijs op meer dan op het lijden van Christus van toepassing is. Heel zijn leven staat in het teken van het dulden. Er is een relatie, natuurlijk, met de persoon van Christus die gehoor geeft aan de Vader. De Grijs schrijft: "Dit dulden heeft het hele sterfelijke leven van de verrezen Heer getekend. Steeds weer opnieuw heeft Hij gezocht zich te voegen naar wat Hem vanwege *Abba* tegemoet kwam. Gehoorzamen - dat is niet dat je je eigen wil opgeeft, maar dat je in vrijheid (dus willens en wetens) je voegt naar de wil van de Ander. Geen slavernij, geen geknecht bestaan, maar de ononderbroken gerichtheid van het vrije hart op God. Het is niet iets dat vanzelf gaat, als een automatisme. Het is evenmin verzekerd voor wie zijn kritische zin uitschakelt, integendeel. De willigheid die Jezus in zijn aardse leven heeft geleerd en vooral in Zijn laatste uren, heeft Zijn hele hart, Zijn hele ziel en ook Zijn hele verstand aangesproken. En ook Zijn hele kracht (vgl. Mc 12,30)."⁹

Merkwaardig is dat als je door het boek van De Grijs heen gaat, en zoekt naar het woord 'geduld', je het ook vaak tegenkomt toegepast niet op Christus, maar op de ik-figuur, op degene die nadenkt over zijn geloof. Geduldig luisteren, geduldig vragen, geduldig denken. Het dulden van Christus roept het dulden van de theoloog en de gelovige op. Het is een natuurlijke relatie tussen die twee, en heeft nog niets van het intense verbinden van mijn lijden met het lijden van Christus.

Aanvallen, de ene handeling van moed, kent als delen vertrouwen en *magnificentia*. *Patientia* hoort samen met de vasthoudendheid bij het ondergaan. Vasthoudendheid zorgt ervoor dat men door lijden niet zo vermoeid raakt dat men opgeeft, de moed laat zakken. En geduld voorkomt dat de mens in het zicht van d dreigende tegenspoed door verdriet wordt gebroken en ten val komt. Hier doet Thomas een beroep op de definitie die Cicero aan de traditie heeft meegegeven, zie beneden.

⁹ De Grijs, *Onze Heer 2*, o.c., 51-52.

Nee, het is simpelweg dat geduld geduld oproept. Dat is ook wel van belang om dat vast te houden.

Dulden heeft ook met ‘wachten’ te maken. “De godsklacht van Jezus is de menselijke klacht van de Zoon van God. Het is de klacht van Degene die alles heeft uitgehouden, uitgestaan en dat heeft gewild, Zijn ziel uitstaand naar God toe. Gehoorzaam en vasthoudend, nooit zich mengend in de angsten en de zonden en de gewelddadigheden van de mensen, nooit tegenweer biedend. Maar *wachtend* op de komst van het Godsrijk, duldend, uithoudend, gehoorzaam: daarin zich voortdurend gevend aan de Vader. Afzien van zichzelf, opdat ten minste één mens-uit-de-mensen tot stervens toe gericht zou blijven op God. Tot de grens bereikt was. Geschokt tot het uiterste stierf Hij aan deze godverlatenheid.”¹⁰ Dulden is wachten, en wachten is wachten op de komst van Koninkrijk Gods. Dulden is dus verbonden met de verkondiging van dat Koninkrijk Gods – actief.

De Grijs legt ook een verband tussen de duldzaamheid van Christus en het spreken over zijn lijden en sterven als een offer en als een daad van liefde. “Zowel Zijn duldzaamheid [...] als Zijn actieve doen [...] bestaat in de gave van zichzelf aan de Vader. Hij offert niet iets, niet het een of ander, om als het ware Zijn plaats in te nemen zoals bij de offers tot dan toe. Maar Hij geeft alles wat Hij had, heeft gewild, heeft ervaren en alles wat Hij is. ‘Geen groter liefde kan iemand hebben dan deze, dat hij zijn leven geeft voor zijn vrienden’ (Jo 15,12-15).”¹¹

Veel van wat De Grijs zegt vat hij samen met het beeld van de Icoon van het sluimerloze oog (blz. 124-128). Het is de icoon waarop Christus die overleden is wordt afgebeeld met één open oog. Het duidt volgens De Grijs op de waakzaamheid, op het geduld van Christus. Hij is niet zomaar dood, maar op gesluerde wijze maakt de icoon duidelijk dat hij ontledigd is;

¹⁰ Ibid., 70.

¹¹ Ibid., 85.

het is het dieptepunt van de ontlediging van de Verrezen Heer. Zelfs in de dood wacht de Waker.

2. Associaties, begripsbepaling, schrift en traditie

Geduld hoort thuis in een breed betekenisveld. Tot dit veld horen woorden als lijdzaamheid, verdraagzaamheid, lijdelijkheid, volharding, doorzettingsvermogen, inschikkelijkheid en toegevendheid.¹² Het woord ‘dulden’ heeft te maken met dragen, ondersteunen, ondergaan, lijden, verdragen, toelaten, toestaan. Uit de bespreking van het woord ‘dulden’ zoals De Grijs er over spreekt in de context van Christus, hebben we al op kunnen maken dat dulden een merkwaardige samenloop van feitelijkheid en gewilde feitelijkheid kent. Kijk maar naar hoe het woord ‘patient’, dus zowel zieke of lijder als dulder kan betekenen.

Er zijn veel uitdrukkingen waarin het woord geduld voorkomt. Een van de mooiste die ik tegenkwam was wel: “Humor en geduld zijn kamelen waarmee je door elke woestijn kunt trekken” (Phil Bosmans). Een gedicht van Teresa van Avila is door Taizé erg bekend geworden: ‘Nada te turbe’. Toen Titus Brandsma in de Tweede Wereldoorlog gevangen zat in Scheveningen, maakte hij er een Nederlandse vertaling van, waarin hij ‘La paciencia todo lo alcanza’, vertaalde met “Geduld overwint alles”.¹³ Die uitdrukking kennen we ook in een andere variant, en dat is “Liefde overwint alles”. Dat doet denken aan wat Paulus schrijft in de brief aan de Korintheërs: “De liefde is geduldig [...] Alles verdraagt zij, [...] alles verduurt zij.” (13,4 e.v.) *Caritas patiens est*. In de brief aan de

¹² Voor een onderzoek naar *tolerantia* bij Thomas, zie Paul van Tongeren, Thomas Aquinas on Forgiveness and Tolerance, in Henk J.M. Schoot (ed.), *Tibi soli peccavi. Thomas Aquinas on Guilt and Forgiveness* (Publications of the Thomas Instituut te Utrecht, vol. II), Leuven 1996, 59-73.

¹³ De eerste betekenis van ‘alcanza’ is: bereiken.

Galaten (4,4) rekent Paulus geduld ook onder de twaalf vruchten van de Heilige Geest. Je kunt er de christen aan herkennen.

Tot het betekenisveld van geduld hoort ook: lankmoedigheid. Het is een woord dat in de H. Schrift regelmatig van God wordt gezegd. De psalmist zegt: “God, u bent mijn geduld” (Ps 71,4).¹⁴ God is lankmoedig, dat wil zeggen dat God alsmaar doorgaat om onze zonden te verdragen, en geduldig wacht totdat de mens zich bekennt tot zijn liefde. Geduld is dus een goddelijke eigenschap. Daarbij moeten we ons wel bedenken dat het op analoge manier van God wordt gezegd. Het geduld van God is juist ook ingrijpend anders dan het onze, omdat naar de klassieke interpretatie God geen lijden, geen tegenspoed kent, en er dus ook niet mee om hoeft te gaan; er is in God geen passie van het verdriet waartegen hij zich moet wapenen, want God is onlichamelijk en kent dus in die zin geen passie. Maar ondanks dat spreken we van Gods geduld, van Gods lankmoedigheid. En er zijn in de traditie heiligen en martelaren die juist in dat geduld delen. Vaak valt de naam van Job, die zich door armoede en tegenslag niet van de wijs liet brengen, en de naam van David, die geduldig bleef en zijn tegenstrever Saul in de slaap niet doodde (2 Ko 16, 5-12). Geduld is nauw verbonden met het

¹⁴ Zie ook Ps 9,19; Ps 62,6; Ex 34,6; Nu 14,18; Wijsheid 15,1; Ro 2,4; 9,22; Mt 18, 23-35. Wat is het verschil tussen lankmoedigheid en geduld? Lankmoedigheid is positief gericht, en geduld negatief. Daarom zijn beide niet synoniem. Geduld trotseert het negatieve verdriet, terwijl lankmoedigheid de hoop op het goede in stand probeert te houden (*STh* II-II, q. 128 a. 5). Er zijn niettemin overeenkomsten. Als het wel heel lang duurt voordat het goede in zicht komt, en het zelfs lang uitgesteld wordt, dan wordt het wel iets wat moeilijk is om te dragen. Uitstel kan ook voor bedroefdheid zorgen, waar je geduld voor nodig hebt. Lankmoedigheid valt uiteindelijk wel onder geduld, kijk maar beneden (noot 16) bij Cicero: *diuturna perpessio*, langdurig ondergaan.

martelaarschap; de martelaar zweert zijn geloof niet af, maar doorstaat zijn ultieme lijden omdat hij zijn hoop en vertrouwen in Christus heeft gesteld. Om deze reden wordt geduld ook toegeschreven aan de profeten, en aan Johannes de Doper.¹⁵ Wanneer Augustinus in conflict komt met de Pelagianen, vormt dit een belangrijk geschilpunt: hoe moet gewaardeerd worden dat er onder de Pelagianen mensen zijn die bereid zijn om voor hun geloof te sterven? Kun je daar met recht van geduld spreken?

Tertullianus, Cyprianus en Augustinus hebben alle drie nadrukkelijk over geduld geschreven. En zij hebben op hun beurt weer gebruik gemaakt van wat Cicero over dit onderwerp heeft gezegd. Voor Thomas zijn twee definities van Cicero en van Augustinus het meest bepalend. Cicero zegt: “Geduld is het vrijwillige en langdurige ondergaan van moeilijke en inspannende dingen omwille van eer of nut.”¹⁶ Augustinus schrijft “Menselijk geduld stelt ons in staat tegenslag met een evenwichtig gemoed te verdragen, zodat wij niet door geestelijke onevenwichtigheid het goede in de steek laten waardoor wij tot het nog betere zouden kunnen komen.”¹⁷ Ik zal hier straks nog op terug komen, maar onderstreep nu al vast de vrijwilligheid van geduld, en het feit dat geduld niet rechtstreeks op de tegenspoed gericht is, maar op de wijze waarop de mens met die tegenspoed omgaat; je kunt je erdoor

¹⁵ Uit het dossier van teksten uit de H. Schrift die over geduld gaan, moet in ieder geval Jac 5,7-11 worden genoemd, en ook Lc 21,19. Daarnaast Si 2,1-5; Spr 3,11.12; Ro 8,24; Ro 12,12; Mt 5,10; Mt 13,30; Mt 26, 49; Mk 13,13; Jo 12,5; 13,21.27.

¹⁶ “Patientia est honestatis aut utilitatis causa rerum arduarum ac difficilium voluntaria ac diuturna perpessio.”, *De Inventione* II, 163. Het is een onderdeel van *fortitudo*, naast *magnificentia* (grootdadigheid, grootheid van de ziel, edelmoedigheid), *fiducia* en *perseverantia*. Cf. *STh* II-II, q. 128 c.

¹⁷ “Patientia hominis [...] ea perhibetur qua aequo animo mala toleramus, ne animo iniquo bona deseramus, per quae ad meliora perveniamus.” *De Patientia* 2. Cf. *STh* II-II, q. 136 q. 1 c.

laten overspoelen, waardoor je het perspectief op een betere situatie verliest, of je kunt proberen het te verdragen, en dat perspectief dan wel behouden.

3. Drie passages uit twee preken

Dan kom ik nu eindelijk bij de preken. Ik zal twee passages bespreken uit de preek *Germinet terra*, en een passage uit een preek die Thomas over de geloofsbelijdenis heeft gehouden. Ik begin met die laatste.

Het gaat om preken die Thomas in de vastentijd van 1273, één jaar voor zijn overlijden, in Napels heeft gehouden, in het Napolitaans. Wanneer hij bij het geloofsartikel dat over het lijden en sterven van Christus gaat aankomt, beklemtont hij allereerst de grootheid van dit geloofsmysterie. De betekenis van het lijden en sterven van Christus is zó groot, dat het ons begrip te boven gaat. Thomas zegt letterlijk: “Dat Christus voor ons gestorven is, is zó moeilijk, dat ons verstand het nauwelijks kan vatten. Ja, het valt op geen enkele wijze binnen het bereik van ons verstand. Daarom zegt Baruch: ‘Ik zal in jullie dagen een werk verrichten, een werk dat jullie niet zullen geloven, zou iemand het jullie vertellen.’ (Ha 13,41; Paulus in Antiochie). Want zo groot is de genade en de liefde van hem voor ons, dat hij meer doet voor ons dan wij kunnen vatten.”¹⁸ (artikel VI) Wat zo mooi is aan dit citaat, is dat het duidelijk maakt dat het de ontoegankelijkheid van dit geloofsartikel koppelt aan de verstandelijke aangelegenheid, het betreft verstand en wil tezamen; het is geen tekort, maar een overvloed die ons de toegang bemoeilijkt.

Vervolgens komt Thomas te spreken over het waarom van het lijden en sterven van Christus. Hij noemt twee redenen.

¹⁸ De tekstkritisch vastgestelde tekst, plus een vertaling, bevinden zich in Nicholas Ayo c.s.c., *The Sermon-conferences of St. Thomas Aquinas on the Apostles' Creed*, University of Notre Dame Press 1989.

De ene heeft te maken met de vergeving van de zonden. Het bloed van Christus reinigt ons van onze zonden. Het lijden van Christus komt voort uit een liefde en een gehoorzaamheid die groter is dan de verdeeldheid en de zonde van de mensen, waardoor de eer van de mens voor God wordt hersteld. Verzwakt door de zonde als de mens niettemin is, wordt hij voortaan bijgestaan door de kracht van de sacramenten. De sacramenten ontleen hun kracht juist aan het lijden van Christus.

Hiermee geeft Thomas een samenvatting van wat we zijn soteriologie zouden kunnen noemen, en dan vooral het meer objectieve deel hiervan. De meer subjectieve soteriologie, althans dat lijkt zo op het oog, komt aan de orde bij de betekenis van lijden en sterven als voorbeeld, de tweede reden die Thomas noemt. Hij citeert Augustinus, die zegt dat het lijden van Christus volstaat om heel ons leven vorm te geven. Wie een volmaakt leven wil leiden, hoeft niets anders te doen dan te minachten wat Christus minacht, en te verlangen en zoeken wat Christus zoekt. Geen enkele deugd ontbreekt op het kruis. En dan noemt hij ze: liefde, geduld, nederigheid, gehoorzaamheid en minachting voor het aardse. Liefde, omdat er nu eenmaal ook naar zeggen van Christus zelf geen grotere liefde betoond kan worden dan door het geven van je leven. Het betekent voor ons, niet zozeer dat wij ons leven moeten geven, als wel dat het niet zwaar moet zijn om welk kwaad dan ook voor hem uit te houden. Geduld, omdat hij zowel heel groot lijden onderging zonder dreigementen te uiten, als een lam, als ook dat lijden niet uit de weg ging hoewel hij dat wel kon.

Telkens verwijst Thomas naar concrete passages uit Oude of Nieuwe Testament. Dat doet hij ook wanneer hij het lijden op het kruis als een voorbeeld van nederigheid en als voorbeeld van gehoorzaamheid beschouwt. Hij citeert Job: "Alsof jouw zaak er een van misdadigers was, zo werd je berecht". En natuurlijk Phil 2: "Hij vernederde zichzelf, gehoorzaam aan de Vader, tot de dood, de dood van het kruis".

En tenslotte ook het niet hechten aan aardse dingen; niet aan kleding en rijkdom, eerbewijzen, waardigheid of genietingen. In plaats daarvan was hij naakt op het kruis, werd hij bespot en geslagen, kreeg hij een doornenkroon, en kreeg hij azijn te drinken.

Het lijden van Christus is dus een voorbeeld van liefde, van nederigheid, van gehoorzaamheid, van onthechtheid, en dus ook van geduld. Het inspireert ons hem daarin na te volgen, en dat is ook een deel van de betekenis ervan, zegt Thomas.

Ook in de preek *Germinet terra* komt Thomas in de context van het lijden van Christus tot twee maal toe te spreken over geduld.¹⁹ Waarschijnlijk is deze preek gehouden op 13 september, toen tijdens de eucharistieviering in de ochtend voor het laatst gepreekt werd over Maria Geboorte, en de vespers 's avonds de vespers aan de vooravond van het feest van de Kruisverheffing vormden. De ochtendpreek, ofwel de *sermo*, gaat dus over Maria, terwijl de avondpreek, ofwel de *collatio in sero*, over het kruis gaat. Dat moet op een zondag geweest zijn, want anders zou Thomas niet preken, en dat duidt op 1271.

De preek is eenvoudig, kent nauwelijks theologische terminologie, beoefent geen bijzondere eloquentie, bevat geen anekdotes. Hoogland geeft in zijn inleiding een treffend citaat van Paulus: "Het kruis van Christus moet niet van zijn betekenis (kracht) beroofd worden".²⁰ De preek mag niet afleiden, maar staat ten dienste van de zaak zelf.

¹⁹ De titel van de preek wijst op de tekst uit Genesis 1 waarin staat dat God de aarde oproept om planten en bomen voort te brengen; zo althans staat het in de Latijnse vertaling, de Vulgaat. Een typologische lezing van deze passage betreft de groene plant op Maria, en de boom op het kruis; de vrucht die zowel Maria als de boom voortbrengt, is dezelfde: de redding door Christus. Zie ook Jo 19,25.

²⁰ Hoogland, o.c., p. 13, waar hij 1 Kor 1,17 citeert.

In de avondpreek geeft Thomas een zeer uitgebreide interpretatie van het hout van het kruis. Volgens Thomas brengt het kruis een drievoudige vrucht voort: de vrucht van de vergeving van de zonden, de vrucht van de heiliging, waardoor een mens weer met God verzoend wordt, en ten derde de vrucht van de verheerlijking, van de hemelse werkelijkheid die door het kruis weer toegankelijk is geworden. In dat laatste opzicht is het kruis als de ladder van Jacob, die hemel en aarde verbindt.

Maar niet alleen de vruchten van het kruis zijn belangrijk. Het kruis wordt ook gesierd met voorbeelden van deugd, die door Christus op het kruis worden gegeven. Het voorbeeld van liefde, van *caritas*, omdat Christus zichzelf heeft overgegeven voor ons vanwege zijn liefde voor ons (Ga 2,20; Jo 15,13). Het voorbeeld van nederigheid, omdat hij zichzelf vernederd heeft (Phil 2,8). Ook het voorbeeld van gehoorzaamheid, omdat hij gehoorzaam was aan de Vader (*ibidem*). En, zo zegt Thomas, ook het voorbeeld vanuldzaamheid, want, en dan citeert hij uit de eerste brief van Petrus: “Hij werd gehoond en hoonde zelf niet, hij leed en dreigde niet, hij liet het oordeel over aan hem die rechtvaardig oordeelt”. (1 Pe 2,23). Het kruis wordt niet alleen gesierd door voorbeelden van deugd, maar ook door woorden van wijsheid. Thomas lijkt hier meer te denken aan geloof, hoop en liefde, waarbij de plaats van de liefde wordt ingenomen door het geduld. Christus instrueert ons in ons geloof, door ons de woorden van Psalm 22 voor te houden: “Mijn God, Mijn God waarom hebt gij mij verlaten?” Daarmee leert Christus ons dat hij naar zijn menselijkheid heeft geleden, maar niet vanwege de machteloosheid van de goddelijkheid. Hij leert ons over de hoop, door de misdadiger voor te houden dat hij met hem zal zijn in het paradijs. En hij leert over het geduld, wanneer hij zegt: “Vader, vergeef hen, want zij weten niet wat zij doen”.

De conclusie is dus dat geduld voor Thomas een belangrijke sleutel voor het kruis vormt. De wijze waarop Christus zijn lijden volbrengt, en ook sommige woorden die hij

zegt, vinden hun betekenis in hun voorbeeldigheid. Ze tonen een voorbeeld van duldzaamheid. Christus betaalt niet met gelijke munt terug. Hij wordt bespot maar spot niet terug, hij wordt gedreigd, maar dreigt zelf niet. Hij verontschuldigt zijn beulen bij de Vader, want zij weten niet wat zij doen. Christus kan dit allemaal voorleven, een voorbeeld van geduld zijn, omdat hij vervuld is van genade en waarheid, zoals het Johannesevangelie zegt.²¹

4. De bredere achtergrond van *patientia*

De context van het spreken over Christus is dus een belangrijke gelegenheid voor Thomas' spreken over duldzaamheid. Niet alleen in de preken, maar ook in de systematische werken. Ook bijvoorbeeld in de *Summa Theologiae* zijn uitspraken aan te treffen waarin Thomas aangeeft dat de betekenis van de menswording van Christus en de betekenis van het lijden en

²¹ In zijn *Niet het kruis maar de gekruisigde. Schets van een christelijke bevrijdingsleer* (Leuven/Amersfoort 1990), schetst de Belgische theoloog Herman-Emiel Mertens een vergelijkbare betekenis van het lijden van Christus. Hij sluit aan bij de filosoof Gabriel Marcel, aan wie hij het begrip "domestication de circonstances" ontleent. Geen aanvaarding van de onheilsituatie (uit fatalisme of stoïcisme), ook geen negatieve niet-aanvaarding (verstarring, verstijving, onmacht), maar positieve niet-aanvaarding (geen berusting, geen vervreemding, maar zelfbevestiging, vrijheidsbeleving): "Letterlijk het temmen van omstandigheden, het meester worden over of het beheersen van een situatie; de wilshouding waardoor men boven de omstandigheden uitstijgt zonder deze evenwel te ontlopen." (blz. 127); "Ontzettend moet hij hebben geleden, fysiek én moreel, maar kalm en *geduldig* heeft hij – om het met de woorden van G. Marcel te zeggen –, 'de beproeving als een onafscheidelijk deel van zichzelf behandeld, en daarmee als iets dat opgenomen en omgevormd moet worden in een scheppende ontwikkeling'." (blz. 128) Bij Mertens ontbreekt echter de ontologische dimensie van het voorbeeldkarakter van Christus' duldzaamheid.

sterven van Christus voor een belangrijk deel is gelegen in de voorbeeldigheid van zijn duldzaamheid.²² Maar één van de meest interessante aspecten van de behandeling in de *Summa* is dat je uit de opbouw en de verdeling van de onderwerpen kunt afleiden hoe Thomas' visie op het geduld van Christus past bij het spreken over de lankmoedigheid Gods, past bij het spreken over de genade, past bij het spreken over de deugd van het geduld. Om weer even theologische vaktaal te spreken: de soteriologie en de christologie worden in de *Summa* gerelateerd aan de Godsleer, de genadetheologie en de moraaltheologie.

In de moraaltheologische uiteenzetting van Thomas over *patientia* (*STh* II-II, q. 136) luidt de allereerste vraag of geduld een deugd is. Het antwoord is bevestigend, omdat naar Thomas' inzicht geduld thuis hoort onder de morele deugden die het goede dat de rede nastreeft beschermt tegen de druk van de *passiones*. En het is juist het geduld dat de passie van het verdriet kan weerstaan, en ervoor zorgt dat de mens niet door verdriet overmand wordt en eraan te gronde gaat.

Geduld heeft dus in directe zin niet te maken met de tegenslag waarover een mens verdriet heeft, maar met het verdriet dat die tegenslag veroorzaakt. De geduldige mens

²² *STh* III, q. 14 a. 1 c. Op de vraag waarom Christus een lichaam, dat zwakheden en gebreken kent heeft aangenomen, antwoordt Thomas met een drievoudig argument. A) om werkelijk onze zonden te dragen (en dus de straf: dood, honger, dorst); b) ten bate van het geloof in de incarnatie: hij was werkelijk mens; c) “propter exemplum patientiae, quod nobis exhibet passiones et defectus humanos fortiter tolerando.” Heb. 12,3: “Denk aan Hem die zulk een tegenstand van zondaars te verduren had; dat zal u helpen om niet uit te vallen en de moed niet op te geven.” Cf. *STh* III, q. 46 a. 3 c: waarom moest Christus lijden? Tweede gepastheidsgrond is dat Christus moest lijden om zo het voorbeeld te geven van de deugden. Cf. *STh* III, q. 48 a. 3 ad 3: “Ex parte ipsius [passio Christi] ex caritate patientis fuit sacrificium.” Cf. *STh* III, q. 51 a. 2 ad 1: “Circa mortem Christi commendantur patientia ex constantia ipsius qui mortem est passus.”

zoekt de tegenslag niet te verwijderen, maar de gevolgen ervan in te perken. Niet de tegenslag zelf, maar het gevoelsleven van de geduldige is zagezegd het object van het geduld. De gerichtheid is dus niet uitwendig, maar juist inwendig.

Het duurde wel even voordat bij mij dit kwartje viel. Ik was erover verbaasd dat Thomas de *tristitia*, het verdriet, een grote centrale plaats toekende in zijn behandeling van het geduld. Geduld maakt je weerbaar tegen verdriet. Geduld schuift verdriet niet aan de kant, maar beteugelt het. Ik zou gedacht hebben dat het dulden vooral gedefinieerd zou worden in relatie tot het kwaad dat mensen treft en verdragen moet worden. Maar wat zou dan nog het verschil zijn tussen iemand die geduldig omgaat met de armoede die hem treft, en iemand die zo gierig is dat hij vrijwillig in armoede leeft? Dat is precies wat Thomas ter sprake brengt naar aanleiding van het tweede argument (136, q. 1 ad 2). Het verschil is dat de mens die het beste maakt van zijn gedwongen armoede, daardoor juist goed wordt, en zich als mens als het ware veredelt, terwijl de arme vrek geen geduld kent, maar alleen een opmerkelijke hardheid aan de dag legt, ten opzichte van zichzelf maar ook van anderen. Hardheid is geen deugd, net zo min als afgestomptheid, ongevoeligheid of nonchalance, maar geduld juist wel. Het verschil, zo zou je kunnen zeggen, ligt juist in de wijze waarop men met het verdriet omgaat. Wie zich ervoor afsluit of het ontkent, doet precies iets anders dan wie de treurnis toestaat maar zich er niet de wet door laat voorschrijven. Het eerste is niet goed, het tweede wel.

Aan het slot van zijn beantwoording van de vraag of geduld een deugd is, laat Thomas duidelijk blijken dat voor hem geduld ook weer geen doel in zichzelf is. Thomas citeert uit het geschrift van Augustinus over *patientia*, waar hij zegt dat geduld ervoor zorgt dat we met een evenwichtig gemoed tegenslag kunnen dragen, opdat we niet juist door een ongeduldige geest het goede verlaten waardoor we tot betere dingen zouden kunnen geraken. Om het anders te zeggen: geduld stelt ons in staat om voorbij de tegenslag toch tot

voorspoed te komen. Gebrek aan geduld doet ons de moed verliezen en slaat ons het goede waarover we ondanks alles toch nog beschikken, uit handen. Geduld is dus voor Augustinus, en Thomas met hem, geen doel in zichzelf, maar een deugd die in dienst staat van uiteindelijke voorspoed, *meliora*. Op bijzondere wijze komt dit tot uiting in Thomas' antwoord op de eerste objectie. Geduld kan geen deugd zijn, zegt die objectie, omdat er in het hiernamaals geen geduld meer zal zijn. Immers, als er geen kwaad is, hoeft het ook niet meer geduld te worden. Geduld is dus niet iets volmaakts wat blijvend is. Thomas' antwoord maakt duidelijk dat precies hierom geduld geen doel in zichzelf is; het zijn de goede dingen die het oefenen in geduld bewerkt, die in de eeuwigheid bewaard zullen blijven. Het gaat dan om de zegeningen die we zullen genieten juist door geduld geoefend te hebben.²³

Nu is het bovendien ook niet zo dat Thomas aan geduld de allerhoogste rang onder de morele deugden verleent. Noch Gregorius de Grote deed dat, noch Augustinus. Thomas verklaart dit door te stellen dat de deugden van moed en matigheid grotere bedreigingen van het goede het hoofd bieden dan geduld. Moed tackelt de gevaren van de dood, terwijl matigheid de zintuiglijke genietingen in toom houdt. Thomas vindt dus dat de dood en de zintuiglijke genietingen in potentie een groter gevaar voor de goedheid van de mens vormen, dan tegenslag en het verdriet daarover (q. 136 a. 2).

Geduld is dan wel weer de belangrijkste deugd in het omgaan met tegenslag. Tegenspoed roept immers op de eerste plaats verdriet op, en dat is hetgeen geduld probeert te beteugelen. Maar dat verdriet kan leiden tot boosheid (wat de zachtmoedigheid regelt) en tot haat (waar de liefde aan werkt) en tot afreageren en uithalen naar mensen die dat niet

²³ En daar kun je overigens nu al wel veel plezier aan beleven, als je merkt dat het zin heeft om geduldig te zijn. In zoverre, en in zoverre alleen, is geduld niet alleen een deugd, maar ook een vrucht te noemen, zoals Ga 5,22 doet; *STh* II-II, q. 136 a. 1 ad 3.

verdienen (en daar ziet de gerechtigheid op). Van alle deugden die dus betrokken zijn bij tegenspoed is geduld de eerste, omdat als je het verdriet in toom kunt houden, er geen boosheid ontstaat, of haat of afreageren. Dat is dan precies wat Jezus de leerlingen voorhoudt: bezit jullie zielen in lijdzaamheid (Lc 21, 19).²⁴ Dat wil zeggen: haal de wortel van de passies die tegenspoed oproept weg, door middel van lijdzaamheid en geduld. Door lijdzaamheid voorkom je dat je je ziel verliest aan wat haar goede gesteldheid bedreigt; integendeel, je ziel is van jou juist door geduld (q. 136 a. 2 ad 2).

Wanneer de evangelist Lucas Jezus citeert, die de leerlingen oproept hun ziel *door* lijdzaamheid te bezitten, dan staat dat in het teken van de vervolging van de leerlingen. Jezus gaat in op de komst van de mensenzoon, wanneer het Koninkrijk van God nabij zal zijn, en waarschuwt voor de rampen die daaraan vooraf zullen gaan en ook voor de mishandeling en vervolging die de leerlingen ten deel zullen vallen.²⁵

Het geduld dat hier genoemd wordt, is niet zomaar alle geduld waarmee het mindere kwaad geduld wordt om zo het grotere goed binnen te halen of te beschermen. Men kan bijvoorbeeld denken aan het slikken van bittere medicijnen die helpen om een goede gezondheid terug te krijgen (q. 136 a. 3 o.3), of aan het weerstaan aan de druk om je land te verraden, om zo je eer te behouden (q. 136 a. 3 o. 2). In beide gevallen gaat het om een natuurlijk goed (gezondheid, algemeen politiek

²⁴ Statenvertaling; cf. de NBV: “Red je leven door standvastigheid”; Willibrordvertaling 1995: “Als u volhardt, zult u uw leven winnen”.

²⁵ De *Lexikon für Theologie und Kirche*, s.v. ‘Geduld’ (IV, 340) geeft als een communis opinio onder exegeten dat ‘geduld’ geen rol speelt in het onderricht van Jezus, met uitzondering van de parabel van de onrechtvaardige rentmeester (Mt 18,23-35). Thomas zal het daar niet mee eens zijn. Zo beschouwt hij Christus’ oproep om je vijand de andere wang toe te keren, als een voorschrift geduld te oefenen. Zie Thomas’ commentaar op Psalm 37 (n. 9): “Deus autem maxime praecepit patientiam”.

belang), maar het geduld waar Thomas aan denkt wordt niet voor een natuurlijk, maar voor een bovennatuurlijk goed ingezet, namelijk het goed van de genade. En die vorm van geduld, van waar geduld, is dus niet iets wat de mens op natuurlijke wijze verwerft, maar iets wat hem door God gegeven wordt. Zo leest Thomas ook Psalm 61,6: “Van Hem [d.w.z. van God] is mijn geduld afkomstig.” Hij heeft zijn liefde in mijn hart uitgestort, door de H. Geest (Ro 5,5), en die liefde van God leert mij om geduld te oefenen.²⁶

Geduld kun je wel oefenen, maar geduld dat zich richt op de vereniging met God is een vrucht van de liefde die ons in genade geschonken wordt. Geduld is een geschonken geduld, of, zoals Thomas zegt, zonder genade geen geduld.

5. Conclusie

Voor Thomas is de betekenis van het lijden van Christus voor een belangrijk deel gelegen in de duldzaamheid ervan. In zijn preken vestigt hij hier volop de aandacht op, evenals in zijn systematische werken. Hij doet dat niet alleen om beter aan de weet te komen wie Christus is en wat zijn betekenis is, maar ook om te laten zien hoezeer het geduld ons verbindt met de persoon van Christus. Wie gedoopt is in zijn dood, wie deel uitmaakt van zijn lichaam, heeft ook deel aan zijn duldzame lijden. Het geduld van Christus wordt ons voorgehouden door Thomas als voorbeeld, maar dat voorbeeldige karakter ervan strekt veel verder dan het verwoorden van een morele les. Want uit kracht van de Heilige Geest deelt de mens Christus in de liefde en het geduld en de lankmoedigheid van God; en

²⁶ Commentatoren onderstrepen hoe opvallend Thomas' opvattingen hier zijn. Nergens in zijn behandeling van de morele deugden beklemtoont hij zozeer de goddelijke oorsprong van een morele deugd. St. Thomas Aquinas, *Summa Theologiae*, Blackfriars, London and New York 1966, Vol. 42, *Courage*, Anthony Ross and P.G. Walsh, 199, noot a.

diezelfde Heilige Geest die die liefde wekt in het hart van Christus, wekt die liefde en dat geduld ook in de harten van de gelovigen. Door die genade worden de gelovigen met Christus verbonden, niet zozeer bij wijze van ideaal, of als iets om naar te streven, niet zozeer als adhortatief of imperatief, maar bij wijze van indicatief: zo is het, en je moet wegen vinden om ernaar te leven. Een mens kan het lijden alleen uithouden, op grond van liefde voor wat het lijden overstijgt. Deze vorm van geduld kunnen we alleen beoefenen als we die deugd al door de H. Geest ontvangen hebben, want het is een vrucht van de genade die in Gods liefde wortelt.²⁷

²⁷ *STh* II-II, q. 184 a. 1 ad 3: “[...] ex abundantia caritatis provenit quod aliquis patienter toleret adversa, secundum illud *Ro* 8,35: ‘Quis nos separabit a caritate Dei? Tribulatio? An Angustia?’”; *STh* II-II, q. 136 a. 3 c: “Unde manifestum est quod patientia, secundum quod est virtus, a caritate causatur: secundum illud *I. ad Cor.*, ‘Caritas patiens est’.”